

מהמתחדש ומהמרחש

שם עולם

גיליון מס' 14
תמוז תשע"ו
July 2016

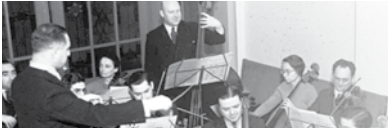
6
רנסנס
על סף הכיליון

19 ספר תורה מלודז'

18 ציפי של הבובה

4 חדשות מכון 'שם עולם'

6 רנסנס על סף הכיליון

14 לוח אירועים

18 ביקורת ספרים

19 הצצה לארכיון

19 ורוח אלוקים מרחפת

ראשי אגודות יידי 'שם עולם':

מר יהורם גאון

ראש אגודת היידיים הישראלית

הרב צבי ויינרב

נשיא אגודת היידיים ארה"ב

מר מאיר בליסקא

ראש אגודת היידיים N.Y.

מר בובי רכניץ

ראש אגודת היידיים L.A.

עורכת: אורית חרמון

מערכת: הרב אברהם קריג, אורית חרמון

עריכה לשונית: לאה קפלן

עיצוב גרפי: סטודיו בת-עמי

בשער: תקרת בית הכנסת ששרד בעיירה נייבליץ בגליציה, המשמש כיום כספריה עירונית. המוטיב המופיע בתצלום הינו מוטיב נפוץ בבתי הכנסת של גליציה. צולם באדיבותו של מר קותי מנסדורף.

צוות בכיר של המכון: הרב אברהם קריגר ראש המכון, הרב משה חבה אגף חינוך,

אורית חרמון יועצת פדגוגית מתודית, פרופ' גדעון גריף היסטוריון בכיר,

מרים אריאל אגף ארכיון.

צוות המכון: צוות חוקרים, צוות אגף חינוך, צוות ארכיון, צוות כללי, בנות שירות לאומי.

"הישן יתחדש והחדש יתקדש" (הראי"ה קוק)

מידעון זה, שהתעכב קמעה, חותם את האופי שנשא המידעונים שלנו מזה ארבע שנים. המידעון הבא אי"ה יהיה בסימן של התחדשות.

מקווה אני שאכן יתקיימו בנו דברי הרב אברהם יצחק הכהן קוק, רבה הראשון של א"י, שאמר: "הישן יתחדש והחדש יתקדש".

מידעון זה כקודמיו מביא את תפיסת הדרך החדשה מבית שם עולם.

תפיסה שמיקדה את סיפור השואה במציאות החיים וההתמודדות במישורי רוח, מוסר, דת, חברה, ערכים ואנושיות במציאות קיצונית החורגת מכל דמיון. עבורנו בשם עולם תפיסה זו המושרשת וטבועה היא בבחינת "ישן". זאת על אף שהיא ממשיכה להוות חידוש ואנו שוקדים כל הזמן על ריענון וחידוש. "החדש" הוא המלחמה המתמדת על שימור הנרטיב היהודי של ההתרחשויות בשואה אך בתוספת שאלת "הזהות". שת סוגיות אלו כרוכות האחת בשנייה כדלהלן.

טשטוש נרטיב השואה והזהות היהודית בא לידי ביטוי כיום בהצבת המילה "שואה" כנוכחת גם באסונם של עמים וקבוצות אחרות, או בהפיכתה לאסון אנושי הומני. ההעדד של אמירה מוחלטת המבדלת את השואה מכל אירוע אחר, כאשר בה, ורק בה, היה ניסיון

הרב אברהם קריגר
ראש המכון

של השמדת עם בכל מקום ובכל אתר עד לאחרון היהודים. האנרגיה והממון הגרמני שהושקעו בה הם ללא אח ורע. החיפוש אחר כל יהודי עד להשמדתו, לא נבע מהיותו חלש יותר, טוב פחות, או נטול ערכים ומוסר. עמנו נרדף אך ורק בשל "הזהות" - יהודי. לא ייתכן לעסוק בשואה מבלי לעסוק בזהות יהודית, כפי שלא ניתן לעסוק בזהות יהודית מבלי לעסוק בשואה. השואה ממילא היא סיפור של זהות יהודית. חלק מן "החדש" שלנו, הוא העיסוק בזהות יהודית דרך המסורת וההיסטוריה היהודית לפני ובתקופת השואה.

אין לי ספק שאתם, הקוראים, רואים את הדברים מתרחשים מול עינינו אך לעיתים בלי לדעת לתת להם פשר. אין ולא ניתן להתעלם מאמירות בתקשורת מפי אישים בחברה אשר מבטאים העדר תהומי של הבנת היסודות שלעיל, או אולי אף חמור מכך מצייקת תכנים מעוותים ומשובשים. המשקל שכנגד הוא הקמת מרכז זהות יהודית בתוככי שם עולם היונק חלקים מרכזיים מסיפור השואה - סיפור מאבק הזהות של עמנו. בטוחני שנמצא בכך שותפים נאמנים למשימה זו.

בידידות והערכה,

הרב אברהם קריגר

"עייפתי ממלחמות יום-יום"

בין זכירה לשכחה,

בין קהות לשקיפות.

למרות שאני משתדל

לזכור שאסור לשכוח,

לפעמים,

כשגלי שכחה מסתערים

עלי מכל עבר,

אני שוכח מה עלי לזכור...

(בין זכירה לשיכחה / יעקב ברזילי)

אורית חרמון
עורכת

מאמרו של פרופ' גדעון גרייף עוסק ברנסנס על סף הכיליון-מודעות תרבותית יהודית עצמית בגרמניה הנאצית בשנים 1933-1941. המאמר עוסק ברנסנס התרבותי של יהודי גרמניה, ששימש כנשק רוחני רב עוצמה נגד כוונת שלטונות גרמניה לשלול מן היהודים את כבודם האנושי, מורשתם, תרבותם, דתם וצלמם האנושי. האמנים והארגונים התרבותיים הצליחו להעניק כמה שעות של שמחה והקלה למאות אלפי יהודי גרמניה בעשור הקשה ביותר בתולדותיהם, העשור בו נרצחו תחילה רוחנית ואחר כך פיזית.

מידעון זה יוצא לאור לאחר יום השואה, יום בו אנו נעצרים ועורכים מעט חשבון נפש עם עצמנו, כיחידים וכעם. ביום זה אנו שואלים את עצמנו היכן אנו נמצאים על הרצף שבין זכירה לשכחה, בין קהות לשקיפות, בין מה שחובה לזכור לבין מה שאסור לשכוח ומעל הכל, עסוקים תמידית במחשבה - איזו עשייה נוספת תגרום לנו לזכור יותר ולהרחיב את מעגל שליחי הזיכרון שלנו ואלו פעילויות רבות של המכון נוציא אל הפועל כדי לזכור ולא לשכוח.

בתקווה שנדע לזכור תמיד ולשאת את הלפיד,

אורית חרמון

ארכיון יוסלה כרמון

◀ יוסל'ה כרמון, ניצול שואה, מקיבוץ מגן שבצפון הארץ, התנדב בעבר במוזיאון יד ושם וגילה אוצר בלום, ששכב כאבן שאין לה הופכין והכיל כ- 10,000 עדויות של ניצולי שואה, אשר נגבו בשנים 1944-1948 במסגרות שונות ובמדינות שונות. אוצר זה מורכב מעדויות שהגיעו ממספר מקורות ארכיונים שונים וביניהם ארכיון ז"ך שבפולין, ועדה ארכיונית לפשעים נגד העם הפולני ועוד (חלק לא מבוטל מעדויות אלו, כך התברר למפרע, נמצא גם במכון שם עולם. החומרים נתקבלו מאותם ארכיונים בהזדמנויות שונות).

המייחד מאגר עדויות זה, הוא האותנטיות שלהן הנובעת מסמיכותן לאירועים ומהיות הזיכרון של מוסריהם חף מכל השפעה היסטורית. מאידך, חלק גדול מהעדויות הינו בעל אופי אינפורמטיבי, טכני, המביע בקצרה את דברי העדים, כפי שנהוג היה באותה לראות את העדות ככלי לתיאור האירועים עצמם.

הסיבה לכך שהמאגר שכב כאבן שאין לה הופכין במוזיאון יד ושם, נבע מכך שהעדויות נגבו בשפות שונות, דבר שהקשה על החוקרים וההיסטוריונים.

מטרה אחת

ליצור לכל עדות מילים ושדות חיפוש, כך שהעדויות תהיינה זמינות לכל חוקר והיסטוריון ובכך יעשירו את הידע על השואה.

מטרה שנייה

פילוח העדות כדי ליצור מאגר משמעותי עבור הדרכות במסעות לפולין. חשיבותה של מטרה זו אינה מוטלת בספק לאור מציאות השנים האחרונות של העדר ניצולים המשתתפים במסע וחוסר שיתוף של זווית אישית במקומות ובאירועים עצמם.

אופי הפילוח נעשה לפי שמות אתרים, בפולין ולפי נושאים הקשורים למסעות, כך שכל מדריך יוכל לאתר עדויות או חלקי עדויות רלוונטיות ולשלבם בחומרי ההדרכה.

ב-1955 יוסל'ה כרמון נרתם לנושא באופן אישי וגייס צוות של 123 מתנדבים, שקיבלו לידיהם עדויות בשפת האם שלהם. המתרגמים, שהיו ניצולי שואה בעצמם, היו בקיאים במונחים השונים ואף הכירו את הדיאלקטים השונים בתוך כל שפה. מלאכת תרגום העדויות בארכיון יוסל'ה כרמון ערכה כ-11 שנים ובסיומן נמסרו תרגומי עדויות אלו למוזיאון יד ושם ולמכון שם עולם.

חשיבותו של המאגר בהיותו קול אישי, אותנטי, של הניצולים, שחלקם הגדול כבר אינם עוד בין החיים, ועדותם היא החוט המקשר בין העבר להווה. מכון שם עולם לקח על עצמו לקטלג את המאגר, לפי שתי מטרות שונות שהשפיעו על אופיו של הקטלוג.

ערב השקה לספר "ציפי של הבובה"

ברגשותיה והדגישה כי התעניינותם של נכדיה בקורותיה בתקופת השואה, גרמו ועזרו לה להפך את השתיקה רבת השנים שגזרה על עצמה. נכדתה הנרגשת סיפרה על הקשר המיוחד שנרקם בין סבתה לנכדיה.

ערב ההשקה נחתם בדבריו של ראש המכון, הרב אברהם קריגר, שייחד את דבריו לימי ספירת העומר כימים של

ההיסטוריון הראשי של המכון ובמהלכו העבירה הגב' פנינה רותם, היסטוריונית וחוקרת במכון, הרצאה בנושא "לדות בתקופת השואה". כמו כן הגב' רונית בן חמו, ראש מסלול הגיל הרך במכללת "אפרתה", הרצתה על התמודדות עם הוראת נושא השואה בגילאי גן ובכיתות הנמוכות בבית הספר היסודי, דרך ההתמודדות עם סיפורי המקרא.

במהלך חודש אייר התקיימה במכון השקת הספר "ציפי של הבובה". הספר נכתב על ידי נעמי מורגנשטרן, יצא לאור בהוצאת המכון ומיועד לתלמידי בית הספר היסודי. הספר מגולל את סיפורה של ציפי כהן, שהייתה ילדה בתקופת השואה בהונגריה. בובתה ליוותה אותה לאורך התקופה וברבות הימים היא החליטה למסור אותה למשמרת במכון.

התקדמות לקראת מטרה נעלה. עוד אמר הרב כי הספר "ציפי של הבובה" וערכת הלימוד המלווה אותו, מהווים נדבך ראשון בסדרת ספרים וערכות לימוד להוראת השואה לילדים ולבני נוער, שהמכון עומד להוציא לאור בקרוב על מנת להטמיע את הנושא במערכת החינוך בישראל.

מחברת הספר, נעמי, דיברה על הקשר בין ימי ההיסטוריה וימי ההסתר - יה והודתה לכל השותפים בהפקת הספר: הגב' ציפי כהן, הרב אברהם קריגר, ראש המכון, הגב' אורית חרמון, המנהלת הפדגוגית של המכון, סטודיו בת - עמי על העיצוב הגרפי והגב' אביגיל אריאל, העורכת הלשונית. כלת הערב, הגב' ציפי, שיתפה את השומעים

לכבודה של ציפי הגיעו לערב ההשקה בני משפחה, חברים ואנשי צוות המכון. המפגש בין ציפי לבין דיויד הול, מאייר הספר, היה מרגש במיוחד. "את דומה מאוד לילדה שדמיינתי", אמר והיא הודתה לו על האיורים היפים המביעים בצורה רכה ומדויקת את אוירת אותם הימים. את הערב הנחה פרופ' גדעון גרייף,

קונצרט של תזמורת האיגוד
בניצוחו של אדוארד מוריץ
דצמבר 1936

רנסנס על סף הכיילון

מודעות תרבותית יהודית עצמית
בגרמניה הנאצית בשנים 1933-1941

פרופ' גדעון גרייף

עבור יהודי גרמניה היה המשטר החדש בגדר תעלומה, שאת פשרה יגלו במשך כמה חודשים. ממדיניות של אפולוגטיקה, שנמשכה מאות בשנים, ואשר תכליתה הייתה להציג בפני שכניהם הלא-יהודים את מידת נאמנותם, הלויאליות והנאמנות למולדתם גרמניה, תתפוס בהדרגה מדיניות של תמורה. מדיניות זו תכליתה כפולה: האחת, לאפשר ליהודי גרמניה, שהקרקע הולכת ונשמטת תחת רגליהם בכל תחום בחייהם, עוגן ובסיס אחיזה רוחני כלשהו, כדי למנוע מהם התמוטטות רוחנית, ומצד שני - מציאת פתרון הגירה הרמוני ככל האפשר לאלפי צעירים יהודים, שעבורם לא נשקף עוד שום אופק מבטיח במולדתם, מולדת שאינה רוצה בהם עוד כאזרחיה. האתגרים שניצבו בפני 525 אלף יהודי גרמניה, קהילה מזדקנת הנמצאת במידה רבה בתהליכי ניוון וכמעט בלא תהליכי התחדשות והתרענונות, היו עצומים. כדי שניתן יהיה להתמודד לפחות עם חלקם, נוסדה בספטמבר 1933 ה"נציגות הארצית

הייתה עבורם משמעותית בהרבה ממתן ביטוי חיצוני ליהדותם. הקונצרטים בהם ביקרו, הספרים והעיתונים אותם קראו וההרצאות להם הקשיבו, היו ברובם בעלי אופי אוניברסאלי. קירבתם וזיקתם לנושאים וערכים יהודיים מובהקים היו עבור רובם מרוחקים. רוב יהודי גרמניה בתחילת המאה ה-20 השתייכו ל"אגודה המרכזית", ה-CV, ארגון ליברלי בעל מדיניות אפולוגטית, שדגל בהיטמעות והתבוללות בקרב הציבור הלא-יהודי בגרמניה.¹

הרנסנס התרבותי של שנות ה-30, המתואר להלן, ביטא מהפכה, שינוי קיצוני בהלכות תרבות מסורתיות אלה של יהודי גרמניה וחזרה מסיבית אל 'אימא יהדות', שנתרה העוגן הרוחני היחידי, שעוד ניתן להם לאחוז בו ולהתחזק דרכו. בתחילה, תגבור המודעות היהודית נראתה לרבים כצעד מלאכותי ומאולץ, אך בהדרגה, לאחר שנחשפו לעולמה הפנימי של היהדות, חוללה התקרבות זו מפנה פנימי בעולמם הרוחני של יהודי גרמניה.

שנות השלושים בגרמניה הנאצית צריכות להיות כלולות במניין שנות השואה. אין ספק שיהודי גרמניה, הקהילה היהודית הראשונה תחת עול השלטון הנציונל-סוציאליסטי, גילו עוצמת התמודדות אישית וקולקטיבית מרשימה, בלא שיהא בידם תקדים כלשהו או ניסיון מצטבר של קהילה יהודית במקום אחר, או גוף כלשהו שייעץ ויסייע להם. יהודי גרמניה נאלצו לפעול מתוך התנסות מצטברת, בגששם לעיתים באפילה, נוכח דפוסי שלטון בלתי-צפויים, השונים בתכלית מכל מה שהכירו עד אז.

בגלל היותם הראשונים, חסרי ניסיון אמפירי, נאלצו יהודי גרמניה לגבש חזית לחימה רוחנית ייחודית המאפיינת אותם ואותם בלבד.

רובם של יהודי גרמניה (כ-70 אחוזים) היו בעלי נטיות התבוללות והיטמעות בסביבתם הלא-יהודית. להיות "יהודי" הסתכם עבורם בביקור אחד או שניים בשנה בבית-הכנסת, בימים הנוראים, ואולי בקיום ליל הסדר. ההשתלבות בחברה הגרמנית הסובבת

1. על ה"אגודה המרכזית" ראה: ברקאי אברהם: לבטי זהות על סף החידלון, ירושלים, תשע"ג - 2013.

של יהודי גרמניה", גוף כלל-מדינתי, שתפקידו היה להעניק ליהודי גרמניה, שעד אז דיברו בקולות רבים, כל קהילה עבור עצמה, קול אחיד, שיבטא את אתגרי השעה.² "הנציגות" היא הגוף, שיעניק ליהודי גרמניה את העוגן הנחוץ, בהיותה גוף מוסרי, איכותי, אמין וריאלי. למזלם של יהודי גרמניה, התקבצו בגוף זה מטובי אנשי הציבור, גברים ונשים יהודים, שהיו מוכנים להקריב את עצמם ובמידה רבה גם את חייהם, למען בני עדתם.

במסגרת פעילותם של אנשי ה"נציגות" מתרחש מעין נס קטן, הנס שלפני רדת המסך על יהודי גרמניה: התחדשות ותחיה רוחנית-תרבותית בתחומים שונים, כמוה לא חזה היישוב היהודי בגרמניה מאז שחר קיומו. היה זה רנסנס בלתי-צפוי, אם כי חיוני ונחוץ לפני בוא הכיליון.

לסיפורנו, על כל היופי והתקווה הגלומים בו, אין אפוא סוף משמת. עולם התרבות, על ענפיו השונים, היה בעל משקל ומשמעות מרכזיים בחייהם של יהודי גרמניה, והוא גם זה שכאשר ניטל מהם, גרם את הנזק הרוחני המכאיב והמייסר ביותר. המשטר החדש החל בנייתו של יהודי גרמניה ממעגלי התרבות הסובבת בחלופ שבועות מעטים מיום כינונו בינואר 1933. שמונת אלפים אמנים וביניהם מוסיקאים, מנצחים, במאים, שחקנים, מרצים, עובדי תיאטראות ואנשי רדיו יהודים גרמנים, פטרו

ממשרותיהם ונתרו חסרי פרנסה.³ קורט זומרפלד, מוסיקאי יהודי, ניסח זאת כך:

"כלל לא יכולתי לתפוס, שהדבר התרחש כה מהר, אף שהרדיפות נגדנו החלו כבר בינואר 1933. אם כן, היה עלי להפסיק את עבודתי

ולא ידעתי מה לעשות. נאסד עלי לעסוק במקצועי, לא יכולתי עוד להיות מוסיקאי. הייתי מחוץ לתחומי המקצועי, עולמי חרב עליי. בייאוש פניתי ללשכת התעסוקה. כיצד אצליח לפרנס את עצמי מעתה? פקיד הלשכה אמר לי: אל ייאוש. זה לא כל כך נורא. גש לבית העלמין היהודי ותעבוד שם בגנות. מוזן שלא קיבלתי את הצעתו. רצייתי בכל מחיר לעבוד בתחומי המקצועי".⁴

פיטוריהם של אלפי אמנים יהודים נבעו מרצונו של המשטר לטהר את "הרוח הארית" מהשפעותיה "המזיקות" של היהדות

מרחבי התרבות בפני יהודי גרמניה הייתה כגזר דין מוות רוחני ודאי. צריך היה למצוא במהירות פתרון לשתי בעיות: האחת, הבטחת פרנסתם של אלפי אמנים יהודים, והשנייה, היסודית עוד יותר, הזנת מאות אלפי היהודים בתרבות, מורשת, דת, מזון רוחני שהיה נחוץ עתה כאוויר לנשימה לציבור נרדף, על סף ייאוש, שכל הערכים בהם האמין מתנפצים לנגד עיניו יום אחר יום.

הפתרון החל להתגבש בחודשי הקיץ של 1933.⁵

במדינה טוטליטארית כמו גרמניה הנאצית צריך היה לקבל היתר מראש על כל התארגנות חדשה וכך פנה יוזם והוגה הפרויקט, הרופא והמוסיקאי, ד"ר קורט זינגר אל האנס הינקל, הממונה על התרבות במפלגה הנציונל-סוציאליסטית והציג בפניו את רעיון "איגוד התרבות".⁶

למרבה ההפתעה, האיש במנגנון הנאצי שאמור היה לאשר מפעלי תרבות מכל הסוגים, תמך ברעיון מתחילתו ואף הקל על המארגנים להתגבר על קשיים בירוקראטיים לסוגיהם.⁷

תארו הרשמי של האנס הינקל היה "מנהל רשות לתרבות גרמנית". הינקל הוא שקבע את מתכונתו ומגבלותיו של גוף התרבות היהודי החדש, שעמד בפני הקמה: "Kulturbund Deutscher Juden", "איגוד התרבות של יהודי גרמניה".

המגבלות היו מלכתחילה בולטות, ובמרכזן צנזורה קיצונית:

כל תכנית תרבותית, תהא אשר תהא, נזקקה לאישור מראש של הגסטאפו. הפרסומת למופעים ולאירועי התרבות הייתה צריכה להתפרסם בעיתונים יהודיים בלבד. כל סטייה מן התוכנית המקורית ומן הטקסטים

וליצור תרבות "ארית", בה לא תהיה ליהודים ולכוח היצירה המלאכותי וההרסני שלהם דריסת רגל. ברם, הצמא לתרבות, מרכיב כה אופייני בעולמם הרוחני של יהודי גרמניה, לא הותר זמן רב לואקום שנוצר. סגירת

רחון איגוד התרבות היהודי ובו פרסום למופע קברט הומוריסטי בברלין.

להיות "יהודי" הסתכם עבורם בביקור אחד או שניים בשנה בבית-הכנסת, בימים הנוראים, ואולי בקיום ליל הסדר.

2. על ה"נציגות הארצית" ראה:

Salomon Adler-Rudel: Jüdische Selbsthilfe unter dem Naziregime 1933–1939, Spiegel der Reichsvertretung der Juden in Deutschland, Tübingen 1974.

3. ברודר - גייזל: פרמיירה ופוגרום, איגוד התרבות היהודי 1933-1941. טקסטים ותמונות, ברלין, 1992, עמ' 9 (גרמנית). להלן: ברודר - גייזל. וכן ראה: לילי הירש, תזמורת יהודית בברלין, פוליטיקה מוסיקלית ואיגוד התרבות היהודי בברלין, משיגן, 2010, עמ' 3 (באנגלית). להלן: לילי הירש.

4. ברודר - גייזל, שם, עמ' 202.

5. הירש לילי, שם, עמ' 24.

6. על האנס הינקל ראה: שטיינווייס אלאן: "האנס הינקל ויהדות גרמניה 1933-1941, בתוך: ספר השנה של מכון ליאו בק, כרך 38, עמ' 209-219 (באנגלית).

7. הירש לילי, שם, עמ' 26 ואילך.

והיצירות המקוריות - נאסרה בתכלית האיסור. אלתורים היו אסורים. השלטונות חששו מהגנבת רעיונות או דעות עוינות למשטר. בכל הרצאה, קונצרט, ערב ספרותי או הצגה נכחו בגלוי לפחות שני סוכני גסטאפו, כדי לבדוק שהכול מתנהל כמתוכנן וללא סטיות.⁸ הכניסה לאירועי "איגוד התרבות של יהודי גרמניה" הותרה לחברים רשומים בלבד.⁹ לכלל זה היה חריג אחד ויחיד בימי האולימפיאדה של 1936 בברלין: אז הותר לעיתונאים מחו"ל לבקר באירועי האיגוד, כחלק ממתקפת תעמולה של השלטונות.

מבני זוג לא-יהודים של חברי האיגוד נמנעה זכות הכניסה למופעים. על כך התלונן בספטמבר 1933 ואלטר פינטוס במכתב אישי ששיגר להאנס הינקל:

"אשתי, לה אני נשוי מזה 12 שנה באושר, היא נוצרייה, ואינה יכולה לבקר יחד עמי במופעי איגוד התרבות. אני פונה אליך בבקשה, לאשר לאשתי להיכנס גם כן למופעי איגוד התרבות. אנו חולקים שמחה ועצב יחד, ועבורי לבקר בהצגת תיאטרון לבדי בלא אשתי - היא מחשבה בלתי נסבלת".¹⁰

תשובתו של האנס הינקל הגיעה במהירות יחסית:

"אני מאשר קבלת מכתבך. הריני להודיעך, כי על אשתך, בתור נוצרייה, נאסר עקרונית לבקר במופעי איגוד התרבות של יהודי גרמניה. כדי שלא ליצור מקרה תקדימי, נאסר עלינו לאשר חריגים לכללים העקרוניים. בקשתך נדחית איפוא".¹¹

הוגה רעיון האיגוד ומנהלו עד לפירוק האיגוד בשנת 1941 היה הרופא והמוסיקאי ד"ר קורט זינגר, שנמנה בעצמו על 8,000 האמנים היהודים המפוטרים. שותפו ליצירת האיגוד היה הבמאי היהודי הצעיר קורט באומן. השניים יסדו איגוד שהיה בו זמנית תיאטרון יהודי, אופרה יהודית וגוף תזמורתי קונצרטנטי, וכן גוף בעל תשתית לאירועי תרבות, הרצאות, עצרות, ימי עיון, קורסים, וכדומה.¹²

ההצלחה הייתה מיידית ומהממת - אלפי יהודים שעד אז לא התעניינו בהצגות על נושאים יהודיים, לא הכירו יצירות מוסיקליות יהודיות, לא ביקרו בהרצאה על נושאים יהודיים, צבאו בתורים ארוכים לפני האולמות בהם פעל האיגוד - בערים הגדולות אך גם בערי השדה, כדי שלא לקפח את יהודי הפריפריה. האולמות היו מלאים עד אפס מקום. היהודים נשאבו לתוך פעילות תרבותית עשירה, ייחודית ויהודית. עולמם

היהודים נשאבו לתוך פעילות תרבותית עשירה, ייחודית ויהודית. עולמם הרוחני הועשר בצורה ניכרת וסייע להם להתמודד עם התלאות והגזרות.

הרוחני הועשר בצורה ניכרת וסייע להם להתמודד עם התלאות והגזרות, שפורסמו נגד היהודים בגרמניה חדשות לבקרים. הכוח הנפשי להתמודד עם היום יום העגמומי והסביבה העוינת והמנוכרת זכה לתגבורת עזה ובעלת נוכחות.

אף שלעיתים נדמה כי התמורות הרוחניות היו בתחילה מאולצות וכפויות מבחוץ, מוכיחים המקורות בני הזמן כי מה שבא שלא לשמו - נעשה לתהליך פנימי משמעותי, אשר הלם את הכרתם המתחדשת ותאם את הליך התפכחותם ושיבתם אל זהותם היהודית.

חשיבותו של איגוד התרבות כנשק רוחני משמעותי בחייהם של יהודי גרמניה בשנות ה-30, העומדים על סף כיליונם, אמנם נועד בתחילה לתת מענה לצורך בסיסי. היטיב להגדיר זאת יוליוס באב, אחד מראשי האיגוד:

"אם אנו מתבוננים לאחור אל ההיסטוריה, ובוחנים את פועלה של הקהילה הגוועת הזו, הרי ניתן להבחין, כי זה היה המאמץ הגדול האחרון של היהודים למצוא לעצמם מקור כוח. היהודים, שנעקרו מתוך שורות העם הגרמני, ניסו להתחזק בצורה רוחנית ואמנותית כדי למצוא עוד איזושהי אחיזה בחייהם".¹³

המהפך התרבותי הביא לתגליות מפתיעות בתוך המציאות החברתית היהודית, כפי שמעיד המקור הבא:

"אני עצמי חוויתי תגלית מפתיעה והיא, שבכל שכבות החברה הגרמנית חיו יהודים, שניהלו אורח חיים גרמני לחלוטין, ולפתע פתאום אחרי 1933, התחילו להרגיש, שהם שייכים זה לזה, שיש קשר כלשהו ביניהם, אך לא יכלו להסביר מהו אותו הדבר המקשר ביניהם כבני אדם... להופעות בהן הופעתי בעבר באו בעיקר אקדמאים, אני שייך לעולם התיאטרון, אליו באו עד אז יהודים שהיו בעלי השכלה רחבה... והנה, בהופעות של איגוד התרבות פגשתי יהודים משכבות חברתיות ורמת השכלה שמעולם לא פגשתי קודם לכן... להופעותינו באו יהודים מכל שכבות האוכלוסייה ומכל רמות השכלה. זו הייתה עבודה תגלית. גיליתי יהודים מסוג חדש".¹⁴

איגוד התרבות נוהל בידי ועד מנהל בו היו חברים כמה אישי תרבות מן המובילים ביהדות גרמניה: חוקר התיאטרון והסופר יוליוס באב, העיתונאי הנודע ורנר לוי, מעצב התפאורה המפורסם היינץ קונדל והבמאים הנחשבים פריץ ייסנר ופריץ ויסטן.

לצוות המרצים של האיגוד, שסבב ברחבי גרמניה והעניק הרצאות לאלפי שומעים יהודים, הצטרף פרופ' מרטין בובר, שהיגר לארץ-ישראל בשנת 1938. הרצאותיו נחשבו ליהלום שבכתר. מרטין בובר התייחס לאיגוד התרבות וכך אמר:

"הכותרת איגוד התרבות היהודי כבר אומרת הכל. אין צורך להוסיף לה דבר..."

8. שם, שם, עמ' 12 ואילך.

9. שם, שם, עמ' 21.

10. ברודר - גיזר, שם.

11. שם, עמ' 60.

12. הירש ליל, שם, עמ' 10 ואילך. וכן: רוביט רבקה, התיאטרון של איגוד התרבות היהודי בברלין הנאצית, איובה, 2012, עמ' 17 ואילך.

13. מתוך נאום של יוליוס באב, 7 בנובמבר 1941. בתוך:

Geschlossene Vorstellung. Der Jüdische Kulturbund in Deutschland 1933-1941. Eine Ausstellung im Übersee-Museum Bremen vom 14.1. bis 26.2. 1993, Bremen 1992, P. 24f

14. עדותה של אנלם - הרצוג רות, בתוך: ברודר - גיזל, עמ' 81.

הואקום התרבותי והרוחני התמלא כה מהר, עד שבשנת 1935 אישר הגסטאפו אפילו את ייסודו של "ארגון איגודי התרבות הממלכתי" - ארגון גג כלל גרמני של כל איגודי התרבות שקמו מחוץ לערים הגדולות, בעיקר בפריפריה.

הנחשול התרבותי לא היה מושלם, שכן הוא נחת על ידי גרמניה, שלרובם היו היהדות ותכניה בבחינת נעלם, עולם מסתורי ובלתי-מוכר. קשה ביותר היה מצבם של התלמידים היהודים, שנאלצו לעזוב את בתי הספר הכלליים ולעבור למוסדות חינוך יהודיים. הם נחשפו לעולם יהודי שלא הכירו, למציאות רוחנית זרה ומפחידה.

על קשייהם של התלמידים שהגיעו מהמסגרות הכלליות להסתגל למסגרת החדשה מעיד המקור הבא:

"אני הייתי תמיד תלמיד גרוע במיוחד... הייתי טוב רק במוסיקה ובגרמנית. אחרי

שסיימתי את בית הספר היסודי, נרשמתי בשנת 1932 לגימנסיה בברסלאו. כבר בשנת 1934 נאלצתי לעזוב את הגימנסיה כי לא הייתי "ארי"... אגב, לשאלתו של המחנך שלנו, מה ההבדל בין ארי לבין זה שאינו ארי, הצהרתי על היותי ארי, בחושבי כי כוונת המונח ארי היא ליהודי... בגיל 11 אתה לא כל כך מבין עניינים כאלה... כתוצאה מעזיבת הגימנסיה הכללית עברתי לבית-ספר יהודי ולסביבה יהודית שטרם הכרתי כמותה. הרי רק בגלל הנאצים הבנתי לראשונה, שאנחנו יהודים... אנחנו נהגנו לבקר בכנסיות, פחות מסיבות דתיות ויותר מסיבות אסתטיות. בברסלאו היו כנסיות יפהפיות בסגנון גותי ובהן ניגנו בעוגב. אבי קיים אורח חיים יהודי סמלי בלבד. הוא הלך לבית הכנסת רק פעם אחת בשנה, ביום הכיפורים, וביום זה אף צם. והנה לפתע פתאום נזרקנו אל תוך עולם היהדות וזאת למרות שלא היינו בקיאים בחוקי היהדות, בהלכותיה ובמנהגיה. אפשר לומר שכמעט לא היה לנו מושג ביהדות. בבית-הספר היהודי התבטלתי רוב הזמן. המחנך הבין את מצבי וזיתר לי, הוא לא הקפיד כל כך. נסיבות הימים ההם היו כאלה, שלא ניתן לתארם היום. ברחוב היהודי שדרה אדישות. אמנם הלכתי מדי פעם לבית

מסמכים בני תקופה מספקים הסבר להודעה מפתיעה ובלתי-צפויה זו: הינקל הושפע רבות מדעותיו האנטישמיות של אחד מתועמלני הנציונל-סוציאליזם הארסיים ביותר, אלפרד רוזנברג. רוזנברג דגל בדעה, שיש להציל את התרבות ה"ארית" מהשפעותיה המזיקות וההרסניות של התרבות היהודית. "היהדות מהווה סכנה מוחשית לרוח הגרמנית-הארית הטהורה".¹⁹

קונצרט איגוד התרבות היהודי בפרנקפורט

בייסוד גוף תרבותי יהודי סגור ומסוגר, ראה הינקל במורו רוזנברג בלם יעיל כנגד ההשפעות ה"מזיקות" האלה. בהמשך הדרך ינצל הגסטאפו את איגוד התרבות באופן ציני למטרותיו הנלוזות, אך אין בשיטת ניצול זאת משום פיחות בתרומתו העצומה של האיגוד ובתעצומות הנפש שהרעיף על יהודי גרמניה, שגילו "לפתע" את עושרה של תרבותם, ונהרו בלב חפץ למופעיו ולערביו הפומביים. התחייה התרבותית משקפת את נואשות מצבם של יהודי גרמניה, הראשונים לעול המשטר הנציונל-סוציאליסטי. באין להם תקדים וניסיון מעשי משום קהילה יהודית אחרת בעולם היה עליהם להתמודד לבד ולפתח דרכי מאבק משל עצמם. בתחום התרבות, המורשת, האמנות והתרבות, הם הגיעו, בלי להגזים, להישגים מרשימים.

כל יהודי החבר באיגוד, מקושר ליהודים האחרים החברים באיגוד. יש לכל חבריו משהו משותף והוא העובדה, שהם רוצים להישאר מאוחדים, אחים לאותה תרבות מיוחדת".¹⁵

ממטוה בברלין ניהל האיגוד את רשת פעולותיו המגוונות, שכללו תיאטרון, מוסיקה, קברט, סרטי קולנוע והרצאות. גוף שכזה לא התקיים מעולם ביהדות גרמניה. לפני 1933 לא היו לו לקוחות די הצורך. הוא נולד כתוצאה מהנסיבות החדשות, מצורכי השעה הדוחקים ומהמצוקה הרוחנית. בפרספקטיבה של זמן ניתן לקבוע, כי שימש נשק יעיל במאבק ההישרדות הרוחני של קהילה, שנפשה נפצעה אנושות כתוצאה ממוסע מתוזמר של שטנה ורשעות מצד ממשלת גרמניה והייתה זקוקה נואשות למשקל רוחני נגדי, תומך ומעודד. כך אמר בהקשר זה מייסד

האיגוד, קורט זינגר: "אנחנו, האמנים היהודים, יצרנו עבור שאר היהודים פלטפורמה, שנועדה לכולם, בלא הבדל מעמד והשקפת עולם. בנוסף למקדש הדתי, יצרנו עבורם את המקדש הרוחני, את מקדש הבימה והאמנויות, את מקדש המוסיקה. אנחנו הצלחנו, במרחב התמרון והפעילות המוגבל שעמד לרשותנו, להבין בדיוק מה נחוץ ליהודים בשעתם הקשה ביותר".¹⁶

האיגוד יצא לדרכו בהעלאת הצגת בכורה חגיגית של המחזה "נתן החכם" מאת לסינג ב-1 באוקטובר 1933.¹⁷ למרבה ההפתעה, השלטונות יצאו בהודעה רשמית מטעמם על ייסוד הארגון. האנס הינקל בכבודו ובעצמו הוציא הודעה לעיתונות ובה מידע על הארגון ומטרותיו.¹⁸

15. שם, עמ' 10.

16. מתוך נאום של קורט זינגר. בתוך: תערוכה על ה"קולטורבונד" בעיר ברמן, ינואר-פברואר 1993.

קטלוג התערוכה, עמ' 22.

17. ראה: הירש לילי, עמ' 21.

18. ראה: שטיינווייס, עמ' 209-219.

19. שם, עמ' 19.

הלא הומוגני שלהם. לשם כך היה ברור שצריך לפתוח כיתות חדשות אך מכיוון שמבנים לא ניתנו להם, היה צורך לערוך לימוד במשמרות. כמו כן היה צורך להכשיר את המורים לתחומים רחבים יותר בשיטות חינוך ובתכנים ההולמים את עולמם של התלמידים החדשים. מעבר לכך נוצר צורך במורים נוספים, כאשר בעיה זו רק התגברה עקב הגירתם של חלק מהמורים הוותיקים. עתודת המורים החדשה נבנתה מיהודים שפוטרו מעבודתם עקב החוקים החדשים ואלו גם אלו אכן החלו בהשתלמויות. ב-13 לדון בהעברת האחריות של הכשרת המורים החדשים לידי מנהל שידווח לוועד המייעץ.

מרטין בובר מונה לתפקיד.²³

בקרבת חברי הארגון התעוררו ויכוחים על נושאים שיש להדגיש, הן בהכשרת המורים והן בלימודים. הוויכוחים נעו סביב הצורך בהכשרת התלמידים לעתיד של הגירה או הכשרתם בנושאים שיסייעו בידם להחזיק מעמד מבחינה פיזית, נפשית ורוחנית. מנחם מאיר ופרידריך ריימס מתארים זאת כך: "... לצד זאת, יש לי עדיין ספקות ביחד לחינוך היהודי כשראייתי

מורים שמתחילים ללמד מבלי שהיו מודעים כלל לשינויים, להתעוררות חדשה... חשבתי האם למורים אלו יש הכוח להוביל אותי בחזרה אל היהדות בעוד הם עצמם לא מצאו אותה... ובהמשך הם אומרים שאני לומד על העם שלי והופך להיות יהודי חופשי ומודע".²⁴

הרב ד"ר לאו בק עמד מאחורי המסמך שיצא בינואר 1934 ובו הנחיות לבתי הספר. במסמך זה בא לידי ביטוי הצורך לעסוק הן בחוויה היהודית ועדיין לא להרפות מהחוויה הגרמנית: "שתי חוויות יסוד אלו יש לפתח

הרב סבר שתפקיד הרבנים כעת הוא להשריש את מורשת היהדות בלב הילדים. הוא ראה זאת כתפקיד של כל ארגון יהודי הקשור לקהילה ולדעתו המקום הראוי ביותר לכך הוא בית הכנסת, אשר ישמש כמקום לימוד גם כן. מאותה העת הוא החל כל פעילות בבית הכנסת בשיעור ולימוד, זאת מכיוון שראה כי בכוח לימוד התורה תתחזק רוחם של האנשים.

כרטיס חבר של איגוד התרבות היהודי, דצמבר 1933

תוכניה של אירוע תרבותי מטעם איגוד התרבות היהודי

הוא הקים ספרייה עשירה בבית הכנסת על מנת לתת עוד סיבה לפקוד את המקום. הוא פנה אל הנוער, גם לאלו שעד לא מכבר לא היה להם קשר ליהדותם, והם נענו לקריאתו לפקוד את בית הכנסת. הוא הקים חוגי לימוד לא רק בעיר כהונתו אלא נסע לעיירות קטנות כדי לתת שם שיעורים. למרות שנסיעה זו הייתה כרוכה בסכנה, הוא התמיד בכך, אף אם האמור היה בקבוצות קטנות ממש.²⁵ גם במערכת החינוך היהודי המסודר ניצבו מעתה בפני היהודים אתגרים ברורים, שנבעו מהגידול החד במספר התלמידים והרקע

אך ממקום מפלט בלבד ומברירת מחדל, הפכה אט אט מערכת חינוכית זו למקום של הזדהות, העצמה וחזרה לזהות ולשורשים היהודים.

הספר, אך לרוב נמונעתי מללכת לבית הספר. זה לא היה אז הדבר החשוב. עמדנו כולנו בפני אי-ודאות, בפני סימן שאלה גדול לגבי העתיד".²⁰

עולם שלם של חינוך ובתי ספר יהודים נפתח והוכשר מחדש לקליטת התלמידים שנדחו מהמערכת הכללית הגרמנית. אך ממקום מפלט בלבד ומברירת מחדל, הפכה אט אט מערכת חינוכית זו למקום של הזדהות, העצמה וחזרה לזהות ולשורשים היהודים.

הרב יוסף צבי קרליבך רבה של אלטונה והמבורג בהמשך, ראה את הנוגד והחל לפעול במרץ: "בית הכנסת התמלא עתה בילדים. בכל שבת בדרשות של הרב קרליבך הצטופפו הילדים בסמוך אליו, והוא היה פונה אליהם ישירות". הוא חש שזה הזמן לקרב את יהודי גרמניה לעולם התורה, כפי שכתב בכתב העת ישורון (1934-1935): "הלבבות היהודים הריקים יתמלאו שוב תורה".²¹

20. מתוך זיכרונות קונראד לאטה, בתוך: ברודר - גייזל, שם, עמ' 271.
21. א. קריגר, מתורה עם דרך ארץ עד מחנה הריכוז, הנהגה רבנית בשואה, עמ' 30.
22. שם, עמ' 30, 34.
23. ש' אימבר, ש' הור, א' קריגר, מנהיגות והגות - הנהגה רבנית בתקופת השואה, עמ' 60-61.
24. שם, עמ' 60.

יהדות חיה ותוססת.

בובר הטעים, שלימוד היהדות חייב לכלול בתוכו חזרה לשורשי היהדות, כדי לחזק את יסודות היהדות ולהעצימם. רק על ידי התחזקות הפרט והקהילה מבפנים, מתוככי הנפש פנימה, ניתן יהיה להתגבר על הזמנים הקשים הפוקדים את העם היהודי.

מטרת החינוך בבתי הלימוד, כך בובר, הייתה ליצור "תחמושת ונשק רוחניים", למנוע שקיעה לתהומות הייאוש וליצור בסיס חדש לקיום יהודי רוחני. התחמושת הרוחנית, מונח בו הרבה בובר להשתמש, נועדה להעניק לציבור היהודי כוח להתמודד עם גלי התעמולה הנציונל-סואליסטית,

עם הפרופגנדה הארסית, עם השפלת היהודי והיהדות ועם הניסיון להציג את היהודי, דתו, מורשתו ותרבותו כמערערי ההרמוניה העולמית. כנגד הצגת היהודי כ"תת אדם", כמי שאינו משתייך כלל למשפחת בני האנוש, נועד החינוך היהודי לצייד את היהודים במודעות חיובית כלפי עצמם, משפחתם, מורשתם, ההיסטוריה שלהם וערכם המוסרי. העם היהודי היה ונותר עם הספר, עם התנ"ך, העם הנבחר, וזאת אסור לשכוח אפילו בזמנים

הקודרים, כאשר חשרת עננים מאיימת להציף את הכל.²⁵ רבים מהאמנים היהודים גילו, הודות לרפרטואר החדש שנכפה עליהם, עולם תרבות יהודי עשיר, בעיקר זה המזרח-אירופי, על שפת היידיש העשירה והעסיסית שאפיינה אותם:

"מה שהיה עבורי בבחינת חידוש באיגוד התרבות היה המוסיקה היהודית המסורתית, כמו למשל היצירה "ריקוד יהודי" מאת קארול ראטהאוס. עבורי היה זה עולם חדש ובלתי-מוכר, כמו למשל עולם התיאטרון היהודי המזרח-אירופי, ואפילו השפה היידישית, שלא הכרתי עד אז".²⁹

הצלחתו של האיגוד לא הייתה מתאפשרת לולא הייתה ליהודי גרמניה הנהגה מוכשרת ונאמנה כזו שקמה להם בדמות "הנציגות הארצית", המנהיגות היהודית האיכותית ביותר בתולדות השואה. אנשים כמו הרב ד"ר ליאו בק, ד"ר אוטו הירש, פאולה פירסט, חנה קרמינסקי, קורה ברלינר ואחרים, פעלו

להעלותן לתודעה באופן שווה. יש להפרותן זה בצד זה ובצוותא, כמו את המתחיות שביניהן".
לאחר הקדמה זו, המסמך מכיל משפטים ברורים וחדים הרבה יותר: "הילד הגדל צריך להיות בטוח מתוך תודעה בריאה בהיותו יהודי ועליו לשמוח בשם יהודי עם כל הכרוך בכך". עוד נאמר: "יש לעורר ולטפח בילד הבנה חיה לערכי הנצח של הדת היהודית ולחיים היהודיים של ההווה ביחוד למפעל הבניין בא"י".

בהמשך אף הוכנס הצורך לחינוך גופני, התעמלות וספורט כדי להכשיר את התלמידים למאבק החיים המחכה להם.²⁵

רוח זו אשר לוותה במעשים של ממש, כפי שראינו, יצרה שוב רנסנס רוחני, תרבותי, חינוכי תוך כדי העמקה לתודעה והזהות היהודית הגאה, שטופחה במשקל נגד לביטויי השנאה והבוז שרחש הרחוב הגרמני. במקביל התקיימה גם מערכת של פעילות אינטנסיבית להוראת מבוגרים במסגרת קורסי ערב, שהחלה כבר בקיץ 1933. הקורסים התקיימו במוסדות שנקראו "בית הלימוד", Lehrhaus. כל

תוכנית הצגת תיאטרון

יהודי יכול היה למצוא במוסדות חינוכיים אלה בשעות הערב קורס הקרוב ללבו בתחום מדעי היהדות. ההיצע היה רחב ואטרקטיבי והמרצים היו אנשי מקצוע מעולים, איש איש בתחומו. ההתעניינות הרקיעה שחקים. בין הנושאים שנלמדו היו, למשל, "המצב הדתי הנוכחי", "התרבות היהודית בת זמננו", "מירקם החיים היהודיים" ועוד. בתי לימוד הציעו מגוון קורסים בתרבות הכללית, הלא-יהודית. לצד הרצאות ניתן היה ליהנות בבתי לימוד אלה מקונצרטים, ערבי קריאה וטקסי "עונג שבת".²⁶

בעיר פרנקפורט נוסד אחד מבתי הלימוד החשובים והידועים ביותר וכן נוסד בה "המרכז ללימודי מבוגרים יהודים" (Mittelstelle fuer Juedische) מסוגלים להיאבק ולהדוף את הקשיים הללו במידה רבה של הצלחה וזה אומר, שהלהבה הבוערת בלבם ובנפשם לא תכבה".²⁷ בנאום הפתיחה שלו בטקס חנוכת בית הלימוד בפרנקפורט בנובמבר 1933 אמר בובר, כי על יהודי גרמניה מוטלת חובת העמידה. עליהם להחזיק מעמד. כדי להצליח במשימה זו על הציבור היהודי להכיר את היהדות מבפנים, להכירה מן העבר שלה ומן ההווה שלה. רק כך ניתן יהיה לחסן ולחשל את האוכלוסייה היהודית העומדת תחת מתקפה אכזרית. ההוראה צריכה להתאים את עצמה לצרכים המשתנים ולצייד את הלומד היהודי בתחמושת רוחנית. על הלומדים לכוון בצוותא קהיליית לומדים יהודים, קהילייה אשר תנצור בחובה ותטפח

היהודים (Mittelstelle fuer Juedische) "י ארד, י גוטמן, א' מרגליות, השואה בתיעוד, תעודה 24, יד ושם, 1981, עמ' 64.
26. ראה: הצגה סגורה, איגוד התרבות היהודי 1933-1941, ברלין, 1922, עמ' 122 ואילך.
27. שם, שם.
28. שם, שם.
29. עדותו של קורט זומרפלד, בתוך: ברודר - גייזל, עמ' 207 ואילך.

ההעשרה הפנימית, שבתחילת הדרך באה כאמצעי מלאכותי במקצת, חלחלה פנימה והפכה ליסוד יציב ומוצק בעולמם של יהודי גרמניה, למקור כוח, עידוד ותמיכה.

למען בני עדתם בלא ליאות ובלא להסס מלהקריב את עצמם, תרתי משמע. התמיכה שהעניקו שלטונות גרמניה, לצד הצנזורה הקבועה והמתמדת, לפעילות התרבותית העשירה של יהודי גרמניה, לא צריכה להפליא אותנו: השלטונות ביקשו להכניס את היהודים לגטו תרבותי, רוחני ונפשי, והימצאותו של איגוד תרבות המכניס מעשית את התרבות היהודית לגטו סגור ומסוגר, תאם לאינטרס השלטונות. הדבר מזכיר במידה רבה את "הסכם ההעברה" בו נמצאה בקונסטלציה היסטורית, אד הוק, אחדות אינטרסים בין הבנק הממלכתי הגרמני-הנאצי ומשרד הכלכלה הגרמני-הנאצי לבין הסוכנות היהודית לארץ-ישראל.

הרנסנס התרבותי מוצא ביטוי בנתונים הבאים: בשנת 1933, שנת ייסודו של הארגון, התקיימו 538 מופעים, מתוכם 127 הרצאות, 12 קונצרטים, 10 הצגות. בתקופה שבין ה-1 בינואר 1934 וה-31 ביולי 1935 ביקרו במופעי האיגוד 479,649 יהודים. נקל לשער, שחלק הארי מתוכם לא ביקר במופעים בעלי צביון יהודי מובהק לפני כן, ולו פעם אחת. בשנת 1937 נמנו על שורות האיגוד 1425 אמנים, ביניהם 248 זמרי זמרות של הבימה הקלה והקונצרנטית, 225 פסלים, 197 זמרי זמרות אופרה, ו-192 שחקני ושחקניות תיאטרון.³⁰ ההתערבות הבוטה וחסרת הבושה של המשטרה החשאית,

ה"גסטאפו", לא פסקה במשך כל שנות פעילות האיגוד. ברם, לא היה בה כדי לפגוע אנושות בלב הפעילות או לחבל בהצלחותיה בחישול רוח ההתנגדות וההתמודדות של יהודי גרמניה. פעילותו של האיגוד נמשכה גם לאחר "ליל הבדולח". המסך בתיאטרון היהודי עלה בימים שאחרי הפוגרום ואף לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה. המסך האחרון עלה וירד ב-11 בספטמבר 1941, עת סגרו השלטונות את האיגוד. לא היה בו עוד צורך: יהודי גרמניה עמדו בפני גירושם לגטאות מזרח-אירופה ולמחנות ההשמדה.

משימה מרה וכואבת: לבצע את מלאכת הגטו שנכפתה עלינו בצורה כה טובה, עד שהגרמנים יתביישו להם".³³ ההסתדרות הציונית של גרמניה, הכוח העולה, שהלך ותפס בהדרגה את מקום "האגודה המרכזית" ראתה בפעילות הרוחנית "אמצעי רב-כוח להעצמת המודעות העצמית של היהודים, מודעות שהיא כה נחוצה להם בימים קשים וקודרים אלה, כאוויר לנשימה".³⁴ להישגים משמעותיים ובולטים מגיעה הפעילות הרוחנית גם בתחום ההוצאה לאור, המו"לות.

השנים 1935 ו-1936 היו שנות השיא במו"לות היהודית בגרמניה הנאצית. אחר כך חלה ירידה בגלל התגברות הקשיים שגרמה ה"אריזאציה", בעיקר במישור הכלכלי. הספר הפופולארי ביותר שהופיע בשנים הנידונות היה ספרו של הרב יואכים פרינץ, "אנחנו הננו יהודים". הביקורת היללה את הספר ויצאה מגדרה בדברי שבח: "הספר ממלא שליחות חשובה מאין כמוה", נכתב באחת הסקירות. הספר היה גדוש בדברי עידוד ליהודים בשעתם הקשה, תוך שימוש בדוגמאות היסטוריות מן המקורות. המחבר עודד את קוראיו לשוב לחיקה של היהדות, כי רק שם ימצאו מזור למצוקותיהם. יש עתיד ליהדות ולעם ישראל, זעק המחבר מדם לבו.³⁵ בהוצאת "שוקן" הוותיקה והמוערכת ראתה אור סידרה בת 100 כרכים (!), שנקראה "ספריית שוקן". בסידרה התפרסמו ספרים חשובים בתחום מדעי היהדות, שהמכנה המשותף שלהם היה

קורט זינגר מנצח בברלין על תזמורת "איגוד התרבות היהודי"

"מוטלת עלינו החובה להכשיר יהודים להיות מודעים למתרחש ולהיות מסוגלים להיאבק ולהדוף את הקשיים הללו במידה רבה של הצלחה וזה אומה, שהלהבה הבערת בלבם ובנפשם לא תכבה".

של כמה מראשי האיגוד מוכיחים, שהדבר לא היה כך. הסופר מוריץ גולדשטיין אמר בהקשר זה:

"עלינו להמשיך! גם אם מנסים ליטול מאתנו את תרומתנו התרבותית, הרי שתרומתנו האדירה לתרבות האירופית לא ניתנת לגזילה מאתנו. גם אם הכוונה היא לסגור אותנו בתוך גטו רוחני, בכל זאת תשרה רוח יהודית באותו הגטו. זה העיקר, כל השאר אינו שייך לעניין".³² הסופר הנודע יוליוס באב, מראשי האיגוד, התבטא ברוח זאת: "עלינו מוטלת

30. ראה: ברודר - גיזל, עמ' 51.

31. שם, עמ' 18.

32. שם, עמ' 12.

33. שם, שם.

34. שם, עמ' 150.

רשימה ביבליוגרפית:

- אימבר ש', ש' הוך, א' קריגר: מנהיגות והגות- הנהגה רבנית בתקופת השואה, מכון שם עולם, כפר הרא"ה, 2007.
- ארד י', גוטמן, א' מרגליות: השואה בתיעוד, יד ושם ירושלים, 1981, תעודה 24, עמוד 64.
- ברקאי אברהם: לבטי זהות על סף החידלון. ירושלים, תשע"ג - 2013.
- גריף גדעון: יהודי גרמניה תחת השלטון הנציונל-סוציאליסטי 1933-1939. תל אביב, 1990.
- קריגר אברהם: מתורה עם דרך ארץ עד מחנה הריכוז, הנהגה רבנית בשואה, מכון שם עולם, 2002, כפר הרא"ה, עמוד 30.
- Adler-Rudel, Salomon: *Jüdische Selbsthilfe unter dem Naziregime 1933-1939. Spiegel der Reichsvertretung der Juden in Deutschland*. Tübingen 1974.
- Akademie der Künste: *Geschlossene Vorstellung. Der Jüdische Kulturbund in Deutschland 1933-1941*, Berlin 1992.
- Benz, Wolfgang (Hrsg.): *Die Juden in Deutschland 1933-1945. Leben unter nationalsozialistischer Herrschaft*. München, 1988.
- Broder, H.M., Geisel, E.: *Premiere und Pogrom. Der Jüdische Kulturbund 1933-1941. Texte und Bilder*, Berlin 1992.
- Dahm, Volker: *Das jüdische Buch im Dritten Reich*, Frankfurt a.M., München 1993.
- Der Schocken Verlag, Berlin. *Jüdische Selbstbehauptung in Deutschland 1931-1938*. Akademie Verlag GmbH, 1994.
- Evers, Renate: *Die „Schocken-Bücherei“ in den Nachlasssammlungen des Leo Baeck Institutes New York*. in: **Medaon** - Magazin für jüdisches Leben in Forschung und Bildung. Dresden 2014, Nr. 14.
- Gärtner, Hans: *Probleme der jüdischen Schule während der Hitlerjahre, unter besonderer Berücksichtigung der Theodor-Herzl-Schule in Berlin*, ebd. P. 326 . 352.
- Grünewald, Max: **Robert Weltsch Deutsche Verlagsanstalt** *The Beginning of the „Reichsvertretung“*. **Leo Baeck Institute Yearbook LBIY** Jg. 1, 1956, No. 1, P. 57 . 67.
- Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden*.
- Matthias Hambrock: *Schocken-Bücherei*, in: **Dan Diner** (Hrsg.): *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur* (EJGK. Band 5, Stuttgart/Weimar 2014.
- Hirsch, Lily E.: *A Jewish Orchestra in Berlin. Musical Politics and the Berlin Jewish Cultural League*, University of Michigan Press. 2010.
- **Kulka Otto Dov**: *Dokumente zur Geschichte der Reichsvertretung der deutschen Juden, 1933-1939*, Tübingen, 1997.
- Mayer Michael (Hrsg.): *Joachim Prinz, Rebellious Rabbi: An Autobiography - The German and Early American Years*. Indiana University Press, 2007.
- Prinz Joachim: *Wir Juden*. Berlin. 1934.
- Rovit, Rebecca, *The Jewish Kulturbund Theatre Company in Nazi Berlin*, Iowa City, 2012.
- Steinweis, Alan E.: "Hans Hinkel and German Jewry, 1933-1941" In: *Leo Baeck Institute Yearbook* 38, 1993, P. 209.

הרצון לעודד את ציבור הקוראים היהודים, לחזקם ולהציג בפניהם את יופייה ואת חוסנה של היהדות ואת נצחיותו של העם היהודי. ספרים רבים הוקדשו לארץ-ישראל ולתנועה הציונית, אחרים העניקו לקוראיהם עצות מעשיות לקראת הגירתם מגרמניה וספרים נוספים נועדו ללימוד השפה העברית. הספרים ניסו להציג בפני קוראיהם תמונה ריאליסטית של היהדות, כתמונת נגד לזו המעוותת והארסית, שהוצגה ב"דר שטירמר"³⁶.

יהודים רבים נזקקו באותה עת למקורות היהודיים כדי לשאוב מתוכם עידוד, תקווה והבנה טובה יותר של המציאות הסובבת. המידע שהוגש בספרים שהופיעו בשנים 1933-1939 העניק לקורא היהודי מידע על העבר כדרך להתמודדות יעילה ואיתנה יותר עם ההווה והעתיד, וכן מבט היסטורי רטרופקטיבי רחב היקף, לצורך הבנה טובה יותר של המתרחש בגרמניה הנאצית ובניית קיר מגן יהודי להתמודדות יעילה ואפקטיבית עם קשיי היום יום ההולכים ומתעצמים.

סיכום:

הרנסנס התרבותי שימש כנשק רוחני רב עוצמה כנגד כוונת שלטונות גרמניה לשלול מהיהודים את הכל - את כבודם האנושי, את מורשתם, את תרבותם, את דתם, את צלמם האנושי, להשפילם, לביישם, לייסרם. האמנים והארגונים התרבותיים הצליחו להעניק שעות של שמחה והקלה למאות אלפי יהודי גרמניה, בעשור הקשה ביותר בתולדותיהם, העשור בו נרצחו תחילה רוחנית ואחר כך פיסיית.

ההעשרה הפנימית, שבתחילת הדרך באה כאמצעי מלאכותי במקצת, חלחלה פנימה והפכה ליסוד יציב ומוצק בעולמם של יהודי גרמניה, למקור כוח, עידוד ותמיכה. בעצם היה זה מקור החיזוק וההעצמה היחיד, שהיהודים יכלו להיעזר בו בלא להיות תלויים בחסדי השלטונות העוינים.³⁷

Wir Juden. Berlin: Reiss 1934 (Auszüge in: Christoph Schulte: *Deutschtum und Judentum. Ein Disput unter Juden in Deutschland*. 35 Stuttgart: Reclam 1993, **Reclams Universal-Bibliothek**; Nr. 8899.

Michael Mayer (Hrsg.): *Joachim Prinz, Rebellious Rabbi: An Autobiography - The German and Early American Years*. Indiana University Press 2007.

36. על ספריית שוקן ראה:

Volker Dahm: *Das jüdische Buch im Dritten Reich. Erster Teil: Die Ausschaltung der jüdischen Autoren, Verleger und Buchhändler. Zweiter Teil: Salman Schocken und sein Verlag*. Frankfurt a.M., Buchhändler-Vereinigung 1979-1982; 2. überarb. Gesamtausgabe Beck München 1993.

37. ראה: ברודר - גייזל, עמ' 85, 157, 177, 193. וכן: הירש לילי, עמ' 19 וכן: רוביט רבקה, עמ' 149 ואילך.

2016 אירועים מיוחדים

1

ינואר

■ המכון הוציא למסע בפולין כ-250 סטודנטים מאוניברסיטאות שונות בארה"ב במסגרת פעילותו עם סטודנטים יהודים אשר עבורם מסע זה אינו רק מסע חשיפה לסיפור השואה אלא גם מסע לזהותם היהודית באשר רובם היו מנותקים ממנו.

■ התקיים סיור במכון של ראש מינהל חברה ונוער, מר דני רוזנר, בליווי אנשי מטה פולין. הסיור הוקדש להיכרות עם המכון וחשיבה על אפיקי פעולה משותפים בעתיד.

■ התקיימה פגישה במכון עם ד"ר חיים גרטנר, מנהל הארכיונים של יד ושם. נערכה היכרות עם הפעילות המגוונת והייחודית של המכון והוצעו מספר שיתופי פעולה, ביניהם שילוב שם עולם במיזמי יד ושם בתחום הארכיון.

■ ביום השואה הבינלאומי התקיים במכון יום עיון למנהלי רשת עתי"ד העוסקים בהעצמת ערכים בבתי הספר. המשתתפים סיירו באולם שורשים והשתתפו בסדנאות שונות במהלכן נחשפו לתפיסת העולם החינוכית של המכון. בסופו של יום העיון ישבו הצוותים על מנת לגבש תכנית מקיפה משותפת שתשולב בבתי הספר.

פברואר

■ סיור אגף תרבות תורנית בראשות ראש האגף החדש, הרב איתאל בר לוי. התקיים סיור במכון שם עולם אשר חשף בפני הצוות הבכיר של האגף את פעילות המכון.

■ ערב עיון למתגיירים - במסגרת לימודי יהדות מטעם רשת הגיור של "עמי" התקיים במכון ערב עיון למתגיירים. הערב עסק במאבקם של יהודים בגטאות ובמחנות לשמירה על זהותם וכן בקיום מצוות בשעת משבר. ניכר כי הדברים עוררו רושם רב בקרב המשתתפים.

■ כמדי שנה התקיימה שבת צוות לעובדי המכון. לחברי העמותה ולבני משפחותיהם במרכז הימי בקיסריה. במהלך השבת העביר הרב אבישי מילנר שיעור ונערך עונג שבת בהנחייתה של הגב' אורית חרמון. במוצאי שבת התכנס הצוות לדיון שהנחה הרב קריגר בנושאים הקשורים לפעילותו

■ כינוס של רבני ישראל נערך בגינוסר כמדי שנה ביוזמת מוסדות אריאל. בראש הכנס עמד הרב דויד שפירא. הכינוס עסק בנושא קידוש ה' ומסירות נפש. הרב קריגר העביר הרצאה על קידוש ה' בתקופת השואה בקרב יהודי הזונדרקומנדו ואנשים שנשאו בתפקידים שונים בתקופה זו.

■ כנס ירושלים במהלכו מוענק פרס ירושלים הינו כנס של מוסדות 'בשבע' אשר בראשם עומד דודו סעדה. מכון שם עולם זכה בפרס ירושלים לקידום חקר והנחלת זיכרון השואה. הרב קריגר נשא הרצאה על הזיקה בין האנטישמיות הישנה לבין האנטישמיות העכשווית ועל אוזלת היד המורגשת בנושא אשר נובעת מאי הבנה יסודית של הפער בין מוסר יהודי לבין מוסר נוצרי, קתולי וכו'. [1]

1

■ **"והגדת לבנך"** - גם השנה הגיעו עשרות משפחות סבים, סבתות, הורים וילדים **לפעילות במכון בחול המועד פסח.** הפעילות הייתה מגוונת ומתאמת לגילאים השונים.

מאי

■ **פרופ' גדעון גרייף הוזמן לשאת הרצאת אורח במסגרת ימי העיון הפומביים של מכון שמעון ויזנטל למחקר השואה בווינה.** ההרצאה התקיימה במהלך חודש מאי ועסקה ב"זונדרקומאנדו" ובמרד ה"זונדרקומאנדו" באושוויץ - בירקנאו. פרופ' גרייף תאר בפני המשתתפים את עולמם הפנימי של אנשי ה"זונדרקומאנדו" וסקר את תיכנון מרד ה"זונדרקומאנדו", שפרץ בבירקנאו ב-7 באוקטובר 1944. ההרצאה הוסרטה וניתן לצפות בה באתר [You Tube](https://www.youtube.com).

■ כחלק מן הפרויקטים החינוכיים להם שותף המכון בחו"ל, התקיים **סמינר לקהילה היהודית באוסלו שבנורבגיה.** הסמינר הינו חלק מן ההכנה למסע לפולין אליו יוצאים חברי הקהילה ובראשם **רב הקהילה, הרב יואב מלכיאור.** במהלך הסמינר העביר **הרב צביקה וילנר** מספר הרצאות, סדנאות ובנייה מעשית של המסע דרך מקומות ונרטיבים שהותאמו לרצון חברי הקהילה. במהלך התקופה הקרובה יסייע המכון ביעוץ והכוונה בתכנים ובחומרים רלוונטיים כהכנה לקראת המסע עצמו.

■ **סיור במכון עם הנהלת אגף הגיור** של הרבנות הראשית בראשות **הרב יצחק פרץ.** הסיור כלל יום עיון וביקור בתצוגות השונות שבמכון. במקביל נידונו האפשרויות לשלב במסגרת קורסי הגיור השונים גם השתתפות בימי עיון במכון שם עולם, אשר יעניקו למתגיירים הפוטנציאלים העמקה בהיסטוריה היהודית של השואה ויחדדו סוגיות בנושא זהות יהודית - תפקידו ההיסטורי של העם היהודי ועוד.

של המכון ולעתידו. המפגש הצוותי נפתח כבר ביום שישי בבוקר בפעילות ספורטיבית ומאתגרת בפארק ים כרמל, שליך כרם מהר"ל. [2]

מרץ

■ נסיעה של **הרב קריגר ומוטי איזק** לארה"ב - הביקור כלל מפגש עם **אגודת הידידים של המכון בניו יורק ובלוס**

2

אפריל

■ **הרב דורון פרז, מנכ"ל המזרחי העולמי,** ביקר במכון. נבדקו שיתופי פעולה אפשריים במספר תחומים בעלי משמעות לקהילות היהודיות בגולה, כגון: בתחום החינוך והעשרת בתי-כנסת ורבנים בתוך הקהילותיהם.

אנג'לס. במקביל התקיימו מפגשים בהם נבחנה אפשרות לשיתוף פעולה בין המכון לבין מוסדות חינוך בארה"ב. סוכם עם **ביה"ס רמז במנהטן** על שיתוף פעולה בנוגע להפעלת תכניות לימוד בתוך בית הספר ומחוצה לו. כמו כן סוכם על פעילות לגיל הצעיר עם **ביה"ס יבנה בלוס אנג'לס.**

2016 אירועים מיוחדים

3

■ **ביום הזיכרון לשואה ולגבורה התארח במכון חבר הכנסת וסגן יו"ר הכנסת, מר בצלאל סמוטריץ'.** במהלך הביקור הוא קיבל הדרכה קצרה בתערוכה "שורשים, מרחב, התבוננות" ושמע על הפעילות הענפה של המכון בתחום הנחלת זיכרון השואה. מר סמוטריץ' התרשם מן האופן הייחודי בו מתמודד המכון עם זיכרון השואה - למידה מן העוצמות ומכוחות החיים שהתגלו במהלכה. הוא טען שיש להגיע לקהלי יעד רבים נוספים ואף הבטיח להמשיך לסייע באופן אישי לפעילות המכון.

■ **בכנס בינלאומי על מחנה הריכוז יאסנובץ,** שהתקיים בניו יורק, נשא **פרופ' גדעון גרייף** הרצאה בנושא הכחשת השואה וסכנותיה. הנושא הוזמן על ידי המארגנים, המזהים קווים מקבילים להכחשת השואה בניסיונות הכחשת השלטון הקרואטי את מעשי הטבח הנוראים שביצעו הקרואטים בימי מלחמת העולם השנייה בסרבים, ביהודים ובצוענים במחנה הריכוז יאסנובץ. הקרואטים מנסים לטשטש ולגמד את פשעיהם ביאסנובץ, ולצייר היסטוריה מעוותת וחסרת בסיס ריאלי. זאת למגינת לבם של הסרבים. שהיו הקרבנות העיקריים במחנה יאסנובץ, שכונה "גיהנום עלי אדמות", בגלל מעשי הזוועה המפלצתיים שביצעו בו הסרבים. בכנס השתתפו נציגים ממדינות שונות וביניהן ארצות הברית וסרביה. [3]

■ **משלחת לפולין** בראשות **הרב דויד לאו, הרב הראשי לישראל,** ובהובלת **הרב קריגר,** יצאה לפולין. בעת המסע התקיימו

4

■ **בין יום השואה ליום הזיכרון התקיים יום עיון למפקחי ועובדי המנהל לחינוך התיישבותי במשרד החינוך, בראשות מר בני פשר, ראש המינהל התיישבותי.** המשתתפים נחשפו לדרכו הייחודית של המכון בהעברת נושא השואה דרך סיור באולם שורשים, סדנאות וצפייה בסרט "הכוח לספר", העוסק בבני נוער בסיכון המתחברים לנושא השואה. הדברים עוררו עניין רב אצל המשתתפים וזאת לאור העובדה שהמנהל מפקח על עשרות כפרי נוער העוסקים בנוער בסיכון. [5]

4

6

7

8

9

פרופ' גדעון גרייף היה אורח הכבוד בפסטיבל הספר הלאומי ההונגרי (מעין שבוע הספר הישראלי), שהתקיים בחודש אפריל. ספרו "בכיננו בלי דמעות", שעד עתה תורגם לעשר שפות, תורגם להונגרית. במהלך הפסטיבל נערך דיון פומבי על הסרט "הבן של שאול", שספרו של המחבר שימש לו בסיס והשראה. בדיון השתתף מלבד פרופ' גרייף גם לאסלו יילש נמש, בימאי הסרט. פרופ' גרייף שימש יועץ היסטורי של הסרט "הבן של שאול", שזכה השנה בפרס האוסקר כסרט הזר הטוב ביותר. מיד עם צאתו לאור הפך הספר לרב-מכר בהונגריה. [9]

בוגרי קורסי "שליחי זיכרון" השתתפו בעשרות טקסי "זיכרון בסלון" וסיפרו את סיפורם של הוריהם מנקודת מבטם כבני הדור השני ואף סיפרו את סיפורם בעשרות בתי ספר, ישיבות ואולפנות. [7]

ערב השקה לספר "ציפי של הבובה" התקיים במכון - סיפורה של **גב' ציפי כהן**, שנכתב ע"י **גב' נעמי מורגנטרן**, מביא את סיפורה של ציפי, שהייתה ילדה בתקופת השואה בהונגריה. בערב השתתפו בני משפחה, חברים וידידים רבים והנחה אותו **פרופ' גדעון גרייף. הגב' פנינה רותם**, היסטוריונית וחוקרת במכון, העבירה הרצאה בנושא ילדות בתקופת השואה וה**גב' רוגית בן חמו, ראש מסלול הגיל הרך במכללת אפרתה**, שוחחה על התמודדות עם הוראת השואה בגיל הרך. עוד נשאו דברים: נעמי מורגנטרן, ציפי כהן והרב קריגר. [8]

■ זו השנה השנייה ברציפות בה **מטה הרבנות הצבאית הראשית** בראשותו של **הרב הצבאי הראשי, תת אלוף הרב רפי פרץ**, מקיים בערב יום השואה יום עיון במכון ובסיומו טקס מרגש באולם שורשים. יום העיון עסק השנה בנושא התפילה בתקופת השואה ומשמעותה. בסוף היום שמעו המשתתפים את עדותו המרגשת של חמיו של הרב רפי פרץ, **מר אברהם היימן**, עדות מרתקת מפי אדם בעל עוצמה ואמונה רבה. [6]

■ לקראת יום השואה קיים המכון פעילות מוגברת במסגרות שונות ברחבי הארץ. הרב משה חבה העביר הרצאה בטקס המרכזי של עובדי חברת החשמל בת"א והרצאה נוספת במדרשה הליברלית בת"א ובקיבוץ חפץ חיים. הרב עידן אופטובסקי העביר הרצאה בכפר יונה ובמדרשה הליברלית בראשון לציון. פעילות ניידת "קיום בשבר" הועברה

5

בעשרות כיתות ברחבי הארץ בהדרכתן של בנות השירות הלאומי. אגודת ידידי המכון קיימו פגישה במכון ביום השואה כדי לשמוע סקירה על פעילותו והרצאה מפי הרב קריגר בנושא - כיצד ניתן לעסוק בנושא השואה ובו זמנית לשקם נוער בסיכון?

ציפי של הבובה

נעמי מורגנשטרן | הוצאת מכון שם עולם, כפר הרוא"ה, 2016

ואת ציפי ואותי הביאה לבית של 'הצלב האדום', מתוך מחשבה כי שם נהיה מוגנים". ציפי נשלחה לבית הילדים בגטו ומחפשת דרך בחושיה המחוודדים לחזור לבית אמה. את הדרך רצופת הפחדים היא עושה כשבובתה בידה ומנהלת עמה שיחה כשותפה אנושית ואמיתית לצרה. "האם את זוכרת את דוכן הערמונים? מאחוריו יש דלת שמובילה אל הרחוב שלנו. אך כעת חושך ואין טעם לחפש...לכן נשכב לישון ובבוקר נלך הביתה... הגענו הביתה.

אמא וסבתא חיבקו את ציפי...שמעתי את אמא מספרת...שבבוקר מוקדם הלכה לבקר אותנו בבית 'הצלב האדום', ושם שמעה שהחיילים ההוגרים, אנשי 'צבא החץ', הגיעו בלילה ולקחו את כל הילדים". עם שחרור העיר בודפשט, האב חוזר בשלום, המשפחה מתאחדת ועוברת למחנה עקורים בגרמניה ומשם מהגרת לארה"ב. ציפי נישאה, עלתה ארצה והקימה בית בישראל. הספר מסתיים בתמונותיהם של בני המשפחה הרחבה על כל צאצאיה. תמונות אלו מעידות יותר מכל על הדבקות בחיים: מרע-לטוב, מחושך-לאור, משואה-לתקומה, כמו בסיפורו של העם היהודי כולו!

כשהספר עובר לתאר את מאורעות כיבוש הונגריה, סממני הכיבוש מוסברים בפשטות. לדוגמה: "בימים הרעים חייבו את כל היהודים לגור ביחד, בשכונה אחת, בגטו" (עמוד 16). חובת ענידת טלאי צהוב מתוארת כך: "על בגדיהם או על מעיליהם של כל האנשים היה תפור סמל צהוב בצורת כוכב, ובתוכו הייתה רקומה המילה יהודי" (עמוד 16). תחושת הרעב מועברת באמצעות תיווכה המנחם של הבובה: "סבתא פרסה את הלחם, טפטפה על כל פרוסה שלוש טיפות שמן...ציפי לחשה לי: הרבה יותר נעים לשכב לישון עם בטן קצת מלאה, שלא מקרקרת מרעב" (עמוד 24).

מושגים כמו "פלוגות עבודה", "הצלב האדום", "צבא החץ" ובעלות הברית" זוכים להסבר במילים רכות ופשטות. הספר ממשיך ומגולל את קורותיה של ציפי בזמן השואה - אביה נלקח למחנה מאוטהאוזן. "באותם ימים של אבל, אמא שמעה שהחיילים עוברים בין הבתים ולוקחים את הילדים היהודים. לכן החביאה את מוישי בתוך ארגז קרטון,

שואה לגיל הרך? רוב המבוגרים אינם מעוניינים לחשוף את ילדיהם לנושא השואה, מתוך כוונה להגן עליהם מפני הנושא הקשה והמעיק העלול לעורר בהם פחדים וחרדה. סביב יום השואה לא ניתן להתעלם מן הנושא, כיוון שנשמעת צפירה ברחבי הארץ וילדים, רכים ככל שיהיו, דורשים הסבר בהתאם לגילם.

הספר "ציפי של הבובה" מאת נעמי מורגנשטרן, בהוצאת מכון שם עולם, מיועד לקהל קוראים צעיר ומביא את סיפורה האוטוביוגרפי של ציפי כהן, שמאורעות השואה בהונגריה עברו עליה כילדה.

הספר מסופר מנקודת התצפית של בובתה של ציפי כאשר הקורא הצעיר נחשף אל סיפור התמודדותו של היחיד, הרך בשנים, בתקופה של עולם המתפרק ערכית ומוסרית. הבובה מתארת בשפה עשירה את חייה הטובים של משפחתה הרחבה של ציפי לפני המלחמה - ברכת הכוהנים בשעת התפילה בבית הכנסת, הדלקת נרות שבת, הטיול על גדת הדנובה ואכילת ערמונים חמים.

ספר תורה מלודז'

עידן אופטובסקי |

צאר כיון

האצאה

זהארץ היתה תוהו ובהו
והשך על פני תהום

זרזה אלוקים מרחפת...

בין זכירה לשיכחה

יעקב ברזילי
עייפתי
ממלחמות יום-יום
בין זכירה לשכחה,
בין קהות לשקיפות.
למרות שאני משתדל
לזכור שאסור לשכוח,
לפעמים,
כשגלי שכחה מסתערים
עלי מכל עבר,
אני שוכח מה עלי
לזכור
ואני מכה על חטא.
ואז, בין זכירה לשכחה,
אני נזכר ששכחתי
לשנן לעצמי
את עשרת הדברות
של הזכירה,
איך לשמר את
הזיכרונות, שצלילותם
לא תדעך ושקיפותם
לא תאבד.

וכמו תמיד,
באים לעזרתי
ביעותי הלילה,
שהם הנשק הסודי
במלחמתי
בין זכירה לשכחה.

(מתוך הספר "אבי לא יברך על הלחם")

אמר לפניו: רבש"ע, מי מעכב על ידך?
אמר לו: אדם אחד יש שעתיד להיות
בסוף כמה דורות ועקיבא בן
יוסף שמו, שעתיד לדרוש על
כל קוץ וקוץ תילין תילין של
הלכות... (מסכת מנחות,
כ"ט).

ספר התורה מלווה
את העם היהודי

אב ובנו מבקרים בפולין במסגרת מסע
שורשים שהם עורכים יחדיו. הם מגיעים
ללודז', עיר מגוריו של האב, ובשכונה בה
גדל, הם מזהים מבנים בעלי סממנים יהודים
וחושדים שמדובר בבית כנסת או בבית מדרש.
הבן פונה למכון ומבקש לנסות לבדוק את
המקום.

נציג המכון פונה לראש הקהילה היהודית
בלודז', הרב שמחה קלר, שאינו יודע שמדובר

אלפי שנים, מיום קבלת התורה בהר סיני ועד
חזרתנו לארץ ישראל. עם ספר תורה הלכו
יהודים אל מותם במחנות ההשמדה והיום
צועדים צאצאי הנרצחים עם אותו ספר תורה,
באותם מחנות השמדה.
גילוי ספר תורה עשרות שנים לאחר השואה,
שהחריבה את הקהילות היהודיות באירופה,
בשכונה שהייתה בעברה יהודית, אך מזה
עשרות שנים כבר לא מתגוררים בה יהודים,
פירושו חשיפת עולם הרוח של יהודי פולין.
ספר התורה הועבר, כאמור, על ידי הרב
שמחה קלר לרב משה חבה, שבחר לחשוף
אותו בפני הקבוצה בסוף המסע, לאחר ביקור
טעון, קשה ומרגש במחנה ההשמדה חלמנו, בו
נרצחו רוב יהודי לודז'.
קשה לתאר את ההתרגשות שאחזה בקבוצה
למראה ספר התורה בסיום מסע של חיים
ומוות, גלות וגאולה. השבת ספר התורה לידיים
יהודיות והבאתו לארץ ישראל מבטאת את
מהות החיים היהודים במלוא עוצמתם!

באזור יהודי, ובכל זאת הוא הולך לבדוק. מה
רבה הפתעתו בראותו בניינים רבים שאכן
אפשר לזהות ששימשו בעבר כבתי כנסת. הרב
קלר פונה לארכיון העיר לודז' ומגלה שמדובר
בשכונה שהייתה מאוכלסת ביהודים עד פרוץ
השואה.
בעקבות הגילויים הוא מחליט לסייר שוב
בשכונה ולהיכנס לבניין שנערכו בו שיפוצים
ושם, מאחורי קיר, הוא מוצא ספר תורה שלם.
לאחר כמה שבועות, קבוצת סטודנטיות שיצאו
למסע לפולין מטעם המכון, בהדרכתו של הרב
משה חבה, מביאה את ספר התורה הזה לארץ
ישראל.

למרות גילו, ספר התורה שמור. על המעיל
נרקמה המילה תר"מ (1880). ככל הנראה
מדובר בשנה בה נכתב או נתרם לבית הכנסת,
ועל הגלילים כתובים השמות: שלמה ונעכא
פישמאן ושמות שני ילדיהם: משה נתן ואהרון.
"בשעה שעלה משה למרום, מצאו להקב"ה
שיושב וקושר כתרים לאותיות,

זה השער לה' צדיקים יבואו בו

תכנית הוליסטית למסעות בני נוער לפולין

מכון שם עולם בכפר הרואה מציע לבתי הספר תכנית הוליסטית - כוללת עבור המסעות לפולין.

התכנית מיועדת למוסדות היוצאים לפולין ומעוניינים בסיוע בארגון המשלחת ולמוסדות המבקשים לערוך שינויים במבנה המסע הקיים. לשם כך מעמיד המכון לרשות בתי הספר את ניסיונו החינוכי, הארגוני והמקצועי.

מטרת התכנית:

להוות כוח עזר מקצועי לבית הספר בהכנת המסע לפולין כאשר מלווה מטעם המכון יעמוד לרשותכם בתחומים הבאים:

- סיוע בארגון הקבוצה בבית הספר - קיום מפגשים עם התלמידים והוריהם.
- בניית תכנית ההכנה למשלחת.
- שיבוץ מדריכים מתאימים מבית שם עולם.
- בניית מסלול המסע.
- עמידה מול חברת הנסיעות.
- התארגנות מול מנהלת פולין.
- נגישות לחומרים מתודיים למטרת טקסים, עדויות, סקירות היסטוריות ועוד.
- ליווי תהליך עיבוד המסע לאחר החזרה ארצה.
- ניהול המשלחת בפועל בזמן המסע בפולין (אפשרות נפרדת, מעצם התוכנית).

בניית תכנית ההכנה למשלחת:

באפשרותכם לבחור

תכנית בת 14 / 26 שעות:

המכון יבנה עבור בית הספר תכנית הכנה לקראת המסע, הכוללת סמינר במכון שם עולם בכפר הרואה ושלושה מפגשים נוספים בבית הספר. נושאי הסמינר יבחרו עם הצוות החינוכי של בית הספר.